

ИДНИНАТА

НА

НЕПОСТОЕЧКАТА СЕГАШНОСТ

Климе Бабунски

Јули 2018

Содржина

ВОВЕД.....	3
ИДЕНТИФИКУВАЊЕ НА ОТСУСТВОТО НА ЈАВЕН РАДИОДИФУЗЕН СЕРВИС ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА.....	3
ПРЕДУСЛОВ ЗА ИДНИНАТА НА МРТ – БЕСКОМПРОМИСНА ПРОМЕНА.....	6
ДИГИТАЛИЗАЦИЈА НА МРТ – НАГЛАСУВАЊЕ НА ОТСУТНОТО.....	8

ВОВЕД

Вториот Извештај на Прибе, односно „Оценките и препораките на групата искусни експерти за прашања поврзани со владеењето на правото од 2017 година“, во фокусот на идните медиумски реформи го става јавниот радиодифузен сервис, односно обезбедувањето на неговата финансиска и уредувачка самостојност.

Центарот за развој на медиуми веќе подолго време се залага за надминување на еден пропуст што никогаш во изминатите скоро три децении на независност не се обидовме да го надоместиме. Тоа е потребата, кога зборуваме за реформа на јавниот радиодифузен сервис, Македонската радио-телевизија (МРТ), да спроведеме вистинска и сеопфатна јавна расправа која ќе ги опфати сите групи и интереси во општеството, стручната и академската јавност и граѓаните. Таквата расправа треба да ни помогне во мапирањето на потребите што МРТ треба да ги задоволи преку своите програмски сервиси и услугите што ќе ги нуди.

Истовремено, на напорите за реформа на МРТ секако ќе влијаат и современите трендови во јавната радиодифузија и во радиодифузијата воопшто. Веројатно најзначајниот тренд е дигитализацијата, која ќе претпоставува дека МРТ ќе треба да се трансформира од јавен радиодифузен сервис во јавен медиумски сервис.

Во овој текст, авторот Климе Бабунски ги идентификува проблемите што треба да ги надминеме и што никогаш на МРТ не и дозволија да стане вистински јавен радиодифузен сервис, како и потребните правци во кои ќе треба да се движиме за да ја постигнеме таа цел, МРТ да стане јавен радиодифузен сервис а потоа, во согласност со современите трендови, и јавен медиумски сервис.

Овој документ е подготвен со поддршка на програмата „Цивика мобилитас“ на **Швајцарската агенција за развој и соработка (СДЦ)**. Содржината на оваа публикација е единствена одговорност на Центарот за развој на медиуми и на ниту еден начин не може да се смета дека ги одразува гледиштата на Цивика мобилитас, Швајцарската агенција за развој и соработка (SDC) или организациите што ја спроведуваат.

ИДЕНТИФИКУВАЊЕ НА ОТСУСТВОТО НА ЈАВЕН РАДИОДИФУЗЕН СЕРВИС ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Во цела Југо-источна Европа важен меѓник во демократизација на општествата беше и транзицијата на државниот или јавниот радиодифузен систем. Во овие речиси 30 години, се случуваа бројни промени, напредувања и назадувања, во формирањето и работата на националните јавни радиодифузни сервиси.

Во оваа смисла и промените во радиодифузните системи на поранешните југословенски републики, односно промената на Радио-телевизија Скопје во Македонската радио-телевизија (МРТ), ги рефлектираат темелните промени во

општеството: демократизација, воведување на повеќепартиски политички систем, приватизација на државниот и/или општествениот капитал и воведување на пазарно стопанство, и секако, дуализација на националните радиодифузни системи: од една страна воведување на јавен радиодифузен сервис (JPC), а од друга страна востановување на комерцијална радиодифузија.

Редица од регионалните проблеми¹ во востановувањето на JPC, беа проблеми со кои се соочува(ше) и MPT во изминативе три децении, а меѓу најважните секако се: бавни технолошки промени, застарена технологија и низок квалитет на медиумско производство, партизација или постојан политички притисок, нагласена правна несигурност, ниска новинарска професионалност, несоодветен пазар и континуирано, несигурно и недоволно финансирање. Оттука, клиентелизмот станува модел-однос, со што се отвора можност за безгранична инструментализација на јавносервисната радиодифузија.

Може да се зборува за три периоди, три ориентации според кои би се оценувало востановувањето и развојот на јавносервисната радиодифузија²: (1) Идеалистичката ориентација е типична за првата половина од 90-ти години од минатиот век, насочена кон директна комуникативна демократија, како дел од промената на општествената структура на моќ. Целта е систем на еднаквост, правда и партиципација. (2) Миметичката ориентација има за цел приближување кон „западот“, и востановување на дуален радиодифузен систем. Медиумите имаат улога на „куче чувар“ и се одговорни. Но набрзо станува јасно дека недостасуваат политички, општествени и културни предуслови за независна и непристрасна JCP, односно за успешно инсталирање на JCP ќе биде потребен долготраен развој на политичка и новинарска култура. (3) Атавистичката ориентација е во основа најчест резултат, а е последица на доминацијата на политичкото општество над граѓанското општество, на „партиократијата“, на вонредниот политички притисок врз медиумите. Вредностите на стариот систем остануваат доминантни, но тие се во позадина, а во прв план е декларативното прифаќање на „западните“ вредности. Во вакви услови, од јавносервисниот радиодифузер се бара да покаже кооперативност кон власта, а не да биде непристрасен или критичен.

Која од овие ориентации ќе биде најдолготрајна, која ориентација ќе доминира, какви проблеми ќе го спречуваат, но и какви решенија ќе го овозможуваат развојот на JPC, се елементи кои се разликуваат од земја до земја. Сепак, клучни и заеднички фактори се политичката волја на елитата која е на власт, општествената свест, степенот на кохезивност во општеството и политичката култура.

Во оваа смисла MPT не е исклучок, но секако има свои специфики. Идеалистичката ориентација беше присутна 3-4 години на почетокот на 90-те години од минатиот век, и беше „прегазена“ онака, како што ентузијазмот се повлекуваше пред суровата реалност: етаблирањето на политичките елити. Во сите овие години, миметичката ориентација е само формално присутна, а во суштина MPT, според сите критериуми, а првенствено според програмата која ја емитува, спаѓа во атавистички ориентиран JPC, каде речиси и нема видливо присутни елементи на јавносервисна

¹ Mungiu-Pippidi A. "From state to Public Service: The Failed Reform of State Television in Central Eastern Europe". во: *Reinventing Media: Media Policy Reform in East-Central Europe*. Central European University Press: Budapest, Hungary. 2003

² Jakubowicz K. "Ideas in our Heads", *European Journal of Communication*, Vol 19(1). SAGE. 2004

радиодифузија или тие се само декларативно поставени норми кои во пракса не се почитуваат.

Еве поконкретен преглед на најсуштинските причини кои го условуваат(т) отсуството на ЈРС во Македонија.

Правна несигурност и партиско-политички притисок: Од донесување на Уставот, во 1991 година, требаше да поминат 7 години за да биде востановена новата правна рамка според која ќе работи МРТ: Закон за основање на јавно претпријатие Македонска радио-телевизија и Закон за основање на јавно претпријатие Македонска радиодифузија, се донесени дури во 1998 година. Ова условува проблемите да се решаваат надвор од стандардната одлучувачка структура, својствена за секој ЈРС, што истовремено обезбедуваше „отворена врата“ за партиско-политички притисок. Задоцнетото донесување на законите значеше и непостоење на јасни правила на игра, отсуство на познати, предвидливи односи во радиодифузијата, односи меѓу МРТ и власта; односи меѓу јавносервисната и комерцијалната радиодифузија; и вонредно големо задоцнување во одредување на односите меѓу ЈРС и граѓаните, како јавноста ќе може да го користи овој комуникациски простор.

Иако, првите нови закони, а и сите досегашни закони,³ институционализираат одредена одлучувачка структура во рамки на МРТ, резултатот сепак е: искривена политичка пракса, во која паралелно или наспроти донесувањето на овие закони, политичките елити, власта, не се откажува од освоениот простор. Односот кон МРТ е според изреката „победникот зема се“, а МРТ се третира како дел од изборниот „плен“.

Недоволно и проблематично финансирање: Во сите „транзициски“ години, финансирањето на МРТ претставува „отворена рана“, која се должи на нередовно и недоволно финансирање, односно на неспроведување на делот од законот каде е нормирана должноста да се плаќа радиодифузната претплата или такса.

Треба веднаш да се нагласи дека токму неспроведувањето на некој закон, или делови од закон, јасно кажува за отсуство на политичката волја на власта да ја востанови правната држава во конкретната сфера во општеството. Истовремено, ова покажува дека власта претпочита проблемите да ги решава „директно“, по правило без јавност, а во замена обезбедува клиентелистички однос од ЈРС. Ваквиот однос во 2008 година дури е и озаконет, кога е додаден ставот: „За постигнување и одржување на поголем степен на програмски и техничко-технолошкиот развој на јавниот радиодифузен сервис можат да се издвојуваат средства и од Буџетот на Република Македонија“.⁴ За жал ваквата, прешироко дефинирана основа за додатни буџетски средства, која досега се има потврдено како параван за политички притисок врз МРТ е присутна и во актуелниот Предлог-закон.⁵

Наместо професионална независност – непрофесионалност и наклонетост кон власта: Следствено на веќе посочените состојби, МРТ е објективно оневозможена да биде, да делува како јавен радиодифузен сервис. Во оваа смисла неспорен е фактот, дека општествено – политичкото опкружување ја

³ Законот за радиодифузна дејност од 2005 година; Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги од 2013 година, и сите негови измени

⁴ Закон за изменување и дополнување на Законот за радиодифузна дејност. „Службен Весник на Република Македонија“ бр. 103/08, член 2

⁵ Предлог-закон за измени и дополнување на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, член 28, став 7.

спречува(ше) МРТ да функционира како јавен сервис, но истовремено МРТ, пред се управувачко-одлучувачките структури во МРТ, не покажуваа доволен отпор кон надворешните притисоци, ниту пак манифестираа внатрешна енергија и решеност да го отфрлат клиентелизмот и преку борба за професионална независност да побараат надпартиска општествена поддршка.

Напротив, МРТ во сите транзициски години, особено во последниве 10-на години работи крајно затворено кон граѓаните и јавноста, а истовремено е во крајно блиски односи со власта. Ваквата нагласена клиентелистичка ориентација беше потврдена уште во средината на првата декада од овој век, кога управата на МРТ одлучи да го укине Одделението за истражување и анализа на публиката. Исто така, за континуитетот на непрофесионалноста во работата и за наклонетоста кон власта, сведочат бројни истражувања и набљудувања на програмата на МРТ, како од домашни, така и од меѓународни организации, и во период на избори, но и надвор од изборните кампањи.

Очигледно, може слободно да се каже дека она што ги поврзува сите промени, кои од почетокот на 90-те години на минатиот век се случуваат во, и околу, МРТ е нивниот неуспех во Република Македонија да биде востановен и да функционира јавен радиодифузен сервис. Затоа, МРТ е многу повеќе „слепа транзициска улица“, отколку јавносервисна радиодифузија. Ќе биде нужен голем, коперникански пресврт за промените од МРТ да направат јавен радиодифузен сервис, јавен медиумски сервис.

ПРЕДУСЛОВ ЗА ИДНИНАТА НА МРТ – БЕСКОМПРОМИСНА ПРОМЕНА

Кои се неопходните промени кои МРТ ќе ја трансформираат во јавносервисна радиодифузија?

Одговорено реторички: МРТ треба да престане да биде изборен плен, МРТ не треба да биде „сопственост“ на партиско-политичката елита, ЈРС мора да им биде вратен на граѓаните.

Поконкретно, ова значи дека МРТ добива улоги и задачи: на сеопшт просветител и образувач во општеството; на културно-уметнички деец со најразнолика и најобемна понуда; на клучен промотор и зајакнувач, но и контролор и истражувач на демократските процеси и моралните вредности; на постојан промотор на државниот, локалниот и етничкиот идентитет; на институција која преку своите најразлични активности има незаменлива интегративната улога во општеството.

За јавниот радиодифузен сервис да може да ја оствари оваа мисија, мора да биде основан и да работи според принципот на јавно добро. Ваквиот пресврт евозможен само со бескомпромисно **поопштествување** на медиумот⁶, што се потврдува преку постоење на следниве три елементи: (1) Општествено управување со, и општествена контрола врз МРТ; (2) Општествено влијание врз формулирање и имплементација на комуникациските политики и програми на МРТ; (3) Обезбедување

⁶ Splichal S. “Searching for New Paradigms: An Introduction”. во: Splichal S. and Wasko J., eds. *Communication and Democracy*, Ablex Publishing Corporation, 1993

на финансиски средства за работа на МРТ со јасно учество на сите граѓани, врз основа на принципите на солидарност и универзалност.

Сите овие процеси претпоставуваат максимална отвореност на МРТ, а во прв ред промена на организациската и управувачко-одлучувачка структура. Сегашниот период бележи обиди од страна на власта да се започне со нужните промени.

Актуелниот Предлог-закон за измени и дополнување на Законот за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, покажува сериозна намера да се прекине досегашната клиентелистичка пракса. Имено, според Предлог-законот, управувачко-одлучувачката структура во МРТ нема да биде резултат на лојалност кон партиско-политичката владеачка елита, туку треба да биде резултат на личен квалитет и избор да се придонесе за ревитализација на МРТ, од една страна, и од друга страна, изборот треба да помине низ своевиден филтер на јавно сослушување и да биде поддржан од граѓанското општество, а не од политичка партија, или институција која е партиски „дефинирана“. Сепак, ваквата принципиелна намера која има јасна цел, на сметка на партиското влијание да го зголеми општественото влијание во управувањето со МРТ, е закочена од опозицијата, значи од политичката реалност, па јавносервисната радиодифузија останува неизменета. Актуелната „смрзната“ состојба јасно кажува дека напорите за ваквиот пресврт се и несоодветни, и недоволни. Оттука, ако е нужно, власта ќе треба бескомпромисно, самостојно, и секако со зголемена одговорност да ги спроведе промените, затоа што не смее да се дозволи, промените да бидат предмет на политичко пазарење или одделни принципи да станат жртва на политичка некултура.

Не помалку е контроверзна и промената на моделот на финансирање на МРТ. Аргументацијата за промена на законот по итна постапка, со што се укина радиодифузната такса, затоа што партиите во Собранието постигнале согласност⁷ е директна причина за реална скепса во можноста од бескомпромисни промени како предуслов за трансформација на МРТ во вистински јавен радиодифузен сервис.

Неспорно е дека од аспект на процедурата, оваа постапка не го зголемува општественото влијание во управувањето со МРТ, но што е уште поважно, оваа промена од содржински аспект е спротивна на клучните вредности при финансирање на МРТ: отвореност, универзалност и солидарност. Промената го поништува основниот однос во финансирањето на ЈРС: корисник на програмата (семејство или граѓанин) – производител и емитувач на програмата, а со тоа се искривува суштинскиот однос: корисникот на финансиските средства (МРТ) првенствено е одговорна и отчет поднесува пред оние кои ја финансираат - граѓаните; а оние кои ја финансираат работата на МРТ се во директен однос кон радиодифузниот сервис и врз таква основа ги имаат сите права да влијаат врз работата на МРТ.

Воедно, со тоа што востановува вкупна сума, како процент од државниот буџет, станува непрепознатлива поединечната сума, цената која ја плаќа секој корисник. Останува непознато колку широко се применува принципот на универзалност, а непознато е и како функционира принципот на солидарност: дали сите исто плаќаат, дали некој плаќа, повеќе или помалку, соодветно на сопствената економска моќ.

⁷ За жал ваквото укинувањето на радиодифузната такса, освен од партиите во Собранието, беше/е поддржано и од некои граѓански, односно професионални здруженија.

Контрроверзите околу финансирањето на МРТ се присутни и во актуелниот Предлог-закон. Во член 28, став 1, се предвидува постепено зголемување на сумата: од 0,7% до 1% од буџетот; а во член 46 се одредува динамиката на ова зголемување: од 2018 до 2021 година. И оваа промена во финансирањето на МРТ е спротивна на меѓународно признатите стандарди. Суштината е во тоа што, секогаш и секаде, ЈРС се финансира за услугите што ќе ги испорача кон граѓаните, а кои, пред да биде утврден буџетот се објавени во соодветна програма за работа. Дали МРТ има изготвено и објавено програма за работа за 2019, 2020 и 2021 година?

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА НА МРТ – НАГЛАСУВАЊЕ НА ОТСУТНОТО

Новите технологии и медиуми, воведуваат редица суштински промени со кои е редефинирана самата природа на масовната комуникација. Во оваа смисла трансформацијата од јавен радиодифузен сервис во јавен медиумски сервис (ЈМС) не може да се сведе само на техничките аспекти на дигитализацијата. Целта ќе биде постигната само ако со дигитализацијата се постигне унапредување на програмските содржини и услуги, што ги вклучува начините на нивно производство и начините на нивна понуда и емитување; што треба да е во согласност со промените како публиката ги прима медиумските содржини, односно ги користи новите медиуми.

Трансформацијата на МРТ во ЈМС мора да биде модернизација кон повеќеплатформен медиум, а тоа ќе овозможи примена на речиси неограничени можности во умножување на комуникациските канали, но и вонредно зголемување на продукциските можности. Модернизацијата мора да обезбеди и техничките и човечките капацитети функционално да ги обединат трите волшебства на дигиталната масовна комуникација: интерактивност, мобилност и програма произведена од граѓаните. Ова се трите суштински елементи кои го сигнализираат новото ниво на демократизација во дигиталната јавносервисна комуникација. Примателите не се само крајни корисници на информациите, туку тие истовремено се и производители на информациите.⁸

Во современата дигитална комуникација, која првенствено се одликува со прекумерна, па дури и агресивна понуда на најразлични содржини и информации, граѓаните, јавноста, публиката, има огромна потреба од **светелник**, кој ќе биде незаменлив насочувач во дигиталниот комуникациски простор. Ваквиот став е афирмиран и прифатен од институциите како што се: Европската радиодифузна унија,⁹ Советот на Европа,¹⁰ Европската унија,¹¹ а е потврден и во научни

⁸ Jakubowicz K. *Public service broadcasting: a new beginning, or beginning of the end?*. Knowledge Politics. 2007 www.knowledgepolitics.org.uk (27.01.2013)

⁹ *Media with a purpose Public Service Broadcasting in the digital era*. The report of the Digital Strategy Group of the EBU. 2002 http://www.ebu.ch/CMSImages/en/DSG_final_report_E_tcm6-5090.pdf (25.01.2013); *Empowering Society A Declaration on the Core Values of Public Service Media*. EBU. 2012 <http://www3.ebu.ch/cms/en/sites/ebu/contents/knowledge/publication-library/empowering-society.html> (25.01.2013)

¹⁰ Nissen. S. C. *Public service media in the information society*. http://www.menntamaraduneyti.is/media/MRN-PDF-Althjodlegt/Public_service_media.pdf (25.01.2013)

истражувања за јавносервисните медиуми.¹² Ако ЈРС има(ше) задача да овозможи слободен и плурален комуникациски простор, каде што ќе бидат претставени различните ставови, идеи и интереси, тогаш, задачата на ЈМС е(ќе) биде да го дигитализира ваквиот јавен простор, односно дигиталниот простор да го направи дел од јавниот, слободен и плурален комуникациски простор, да ја создава „дигиталната агора“.

Но, она што е најважно, на овој начин, благодареејќи на новите технологии и медиуми, се унапредува сложениот процес на поопштествување на медиумот, се создаваат предуслови ЈМС да создава нови партнерства со јавноста, нови сојузи со, и во општеството,¹³ да ги создава дигиталните граѓани, „digital commons“ или „information commons“.¹⁴

Овие промени се невозможни во услови на неизменето управување и раководење со ЈРС, во услови на неизменета контрола врз ЈРС. Општествата кои нема да ги направат ваквите промени, кои нема да успеат да го направат својот јавен дигитален медиумски светилник, ќе бидат изгубени во јавниот дигитален комуникациски простор.

¹¹ European Parliament. *Resolution of 25 November 2010 on public service broadcasting in the digital era: the future of the dual system (2010/2028(INI))*
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2010-0438&language=EN> (27.01.2013)

¹² Candel R. S. *Adapting Public Service Media to the Multiplatform Scenario: Challenges, Opportunities and Risks*. Hans-Bredow Institute. Hamburg: 2012, стр. 12 <http://hbi.to/2082> (17.02.2013)

¹³ Nissen. S. C. *Public service media in the information society*, Report prepared for the Council of Europe's Group of Specialists on Public Service Broadcasting in the Information Society, Media Division, Directorate General of Human Rights, Council of Europe. 2006.
http://www.menntamaraduneyti.is/media/MRN-PDF-Althjodlegt/Public_service_media.pdf (15.02.2013)

¹⁴ Kranich N. *The Information Commons – A Public policy Report*. Brennan Centre for Justice at NYU School of Law: New York. 2004 www.brennancenter.org
www.fepproject.org/policyreports/InformationCommons.pdf (15.02.2013)